

ԱՐԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Պատմական գիտ. թեկնածու, ԵՊՀ

ԲՐԱԶԻԼԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

Հայկական սփյուռքի պատմության ուսումնասիրումը մշտապես եղել էլ մենում է մասնագետների ուշադրության կենտրոնում: Այս ուղղության մեջ կատարվել են բազմաթիվ աշխատանքներ, սակայն Սփյուռքի պատմության որոշ դրվագներ անհրաժեշտ է նորովի ներկայացնել եւ մեկնաբանել: Այս հանգամանքը պայմանավորված է աշխարհում տեղի ունեցող շարունակական փոփոխություններով, որից անմասն չի կարող մնալ նաեւ Սփյուռքը: Սույն հոդվածը նպատակ ունի որոշակիորեն լրացնելու եղած բացը:

Հայերի մուտքը Բրազիլիա: Բրազիլահայ համայնքը Հարավային Ամերիկայի ամենաստվար գաղթավայրերից է: Հայերն այստեղ հաստատվել են ԺԹ. դարի երկրորդ կեսերից¹: 1890-ական թթ. երկրորդ կեսին սուլթանական Թուրքիայում հայերի շարունակական հալածանքների եւ ջարդերի արդյունքում մեծացավ վերջիններիս արտահոսքը դեպի Ամերիկյան մայրցամաք: Հայերի հիմնական մասն Արեւմտյան Հայաստանի տարբեր շրջանների եւ Կ. Պոլսի բնակիչների փոքրաթիվ խմբեր էին, որոնք չկարողանալով մուտք գործել ԱՄՆ՝ տեղափոխվեցին եւ հաստատվեցին Հարավային Ամերիկայի երկրներում²: ԺԹ. դարավերջին Բրազիլիա տեղափոխվեցին նաեւ որոշ թվով սիրիահայ արհեստավորներ³: 1895 թ. տվյալների համաձայն՝ հայերի թիվը Բրազիլիայում մոտ 100 էր⁴:

Հայերի առավել մեծ խմբեր (հիմնականում Կիլիկիայից) ժամանեցին Բրազիլիա Հայոց ցեղասպանությունից հետո՝ 1920-ական թթ.⁵:

¹ Տէս Ե. ՎԱՐԳԱՆԵԱՆ, Պրազիլիոյ հայ գաղութը, Պուէնոս Այրես, 1948, էջ 19. Կ. ԴԱԼԼԱՔՅԱՆ, Հայ սփյուռքի պատմություն. Համառոտ ակնարկ, Երեւան, 2004, էջ 21:

² Տէս <https://brazil.mfa.am/hy/community-overview>, 24.09.2020:

³ Տէս T. NAJARIAN, Armenians in Brazil, <https://tamarnajarian.wordpress.com/2012/05/25/armenians-in-brazil/>, 22.09.2020. Ե. ՎԱՐԳԱՆԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 39–40:

⁴ Տէս «Հայկական սփյուռք» տարեգիրք, «Բրազիլիայի հայ համայնք», Երեւան, 2009, էջ 233:

⁵ Տէս T. NAJARIAN, Armenian in Brazil, <https://tamarnajarian.wordpress.com/2012/05/25/armenians-in-brazil/>:

Բրազիլական կառավարության ցուցաբերած բարյացակամ վերաբերմունքը հնարավորություն տվեց հայերին անարգել տեղաշարժվել նահանգից նահանգ՝ փնտրելով առավել նպաստավոր բնակավայրեր: Ներգաղթյալ հայերը բնակություն հաստատեցին հիմնականում Սան Պաուլո քաղաքում եւ համանուն նահանգի այլ բնակավայրերում: Սան Պաուլոյից բացի՝ հայ ներգաղթյալների քիչ թե շատ ստվար խմբեր բնակություն հաստատեցին Ռիո դե Ժանեյրո քաղաքում: Այստեղ որոշ ժամանակ անց ձեւավորվեց մոտ 300 ընտանիքից բաղկացած հայկական համայնք՝ իր համապատասխան կառույցներով⁶:

Սկզբնական շրջանում Բրազիլիայում հայտնված հայությունը նախեառաջ փորձում էր նոր պայմաններին ընտելանալ, հիմնավորվել եւ անհրաժեշտ կենսապայմաններ ստեղծել: Չնայած դրան՝ հենց այդ շրջանում բրազիլահայերին հաջողվեց համայնքային կյանքի բավականին ամուր հիմքեր դնել:

Հայերի համեմատաբար խոշոր խմբեր Բրազիլիա ժամանեցին 1940–1960-ական թթ.: Այս անգամ նրանք այս հեռավոր երկիր հասան ոչ միայն Թուրքիայից, Լիբանանից ու Սիրիայից, այլ նաեւ Եգիպտոսից, Ֆրանսիայից եւ այլ երկրներից⁷, շարունակելով կենտրոնանալ Սան Պաուլո նահանգում, Ռիո դե Ժանեյրոյում, Պորտո Ալեգրեում, Ֆորտալեզայում եւ հյուսիսարեւելյան ու հարավային մյուս նահանգների քաղաքներում ու բնակավայրերում:

Հայերի նոր խմբերի ներհոսքը, հատկապես՝ Մերձավոր Արեւելքի երկրներից, որոշակի աշխուժություն մտցրեց համայնքային կյանքում, որը նկատելի նահանջ էր ապրում այդ շրջանում՝ արձանագրելով հայկական մի շարք միությունների եւ կազմակերպությունների գործունեության դադարեցում եւ ձուլման միտումների ուժեղացում⁸:

1960-ականներից մինչեւ մեր օրերն ընկած ժամանակահատվածում բրազիլահայ համայնքը նկատելիորեն չստվարացավ⁹: Բրազիլիայի ազգաբնակչության թվի արագ աճը, օտարազգիների հախուռն մուտքը երկիր, ինչը կառավարությունը մի քանի տասնամյակ խրախուսում էր՝ որպես տնտեսական զարգացման կարեւոր նախապայման, հանգեցրին

⁶ Տէս Լ. ԵԿԱԶԱՐՅԱՆ, Մ. ՆԱԼԲԱՆՅԱՆ-ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, Բրազիլահայ համայնքը, ԼՂԳ, 2007, թ. 3, էջ 66:

⁷ Տէս <https://brazil.mfa.am/hy/community-overview>, 25.09.2020:

⁸ Տէս «Հայ սփյուռք» հանրագիտարան, Երեւան, 2003, էջ 112:

⁹ Տէս <https://brazil.mfa.am/hy/community-overview>, 21.09.2020:

արդեն ընկերային (սոցիալական) բնույթի նկատելի խնդիրների: Դա ստիպեց երկրի ղեկավարությունը սահմանափակումներ մտցնել երկիր մուտք գործող արտասահմանյան քաղաքացիների, այդ թվում՝ հայերի համար:

Տնտեսական խնդիրներից բացի՝ վերջին տասնամյակներում հայերի ներհոսքին դեպի Բրազիլիա խանգարեցին նաեւ այլ հանգամանքներ: Դրանք էին՝ քիչ տարածում ունեցող պետական լեզուն (պորտուգալերեն), բնակլիմայական արտասովոր պայմանները, 1960—1980 թթ. երկրում իշխող բռնատիրական (ավտորիտար) վարչակարգը: Հայկական ոչ սովոր համայնքը եւս չկարողացավ ձգող ուժ հանդիսանալ դեպի բնական պաշարներով հարուստ եւ տնտեսական մեծ հեռանկարներ ունեցող այս հսկա, սակայն հայերին քիչ ծանոթ երկիրը:

Այդ նույն ժամանակահատվածում, ռազմաքաղաքական եւ տնտեսական անկայուն վիճակի պատճառով, Մերձավոր Արեւելքի երկրներից սկսվեց հայերի նկատելի արտագաղթ: Նրանք ուղղվեցին հիմնականում դեպի արագ զարգացող երկրներ՝ շրջանցելով հարավամերիկյան երկրները: Ի տարբերություն Սփյուռքի այլ գաղթօջախների՝ Բրազիլիայի Դաշնային Հանրապետություն (ԲԴՀ), բացի մեկ-երկու տասնյակի հասնող ընտանիքներից, մուտք չեն գործել նաեւ տարբեր հանգամանքների բերումով Հայաստանի Հանրապետությունը վերջին տարիներին լքած հայերը¹⁰:

Այսպիսով՝ կարող ենք արձանագրել, որ հայերը մուտք են գործել Բրազիլիա հիմնականում երեք փուլով: Առաջին փուլ, մեր կարծիքով, կարելի է համարել ԺԹ. դարի կեսերից մինչեւ դարավերջ ընկած ժամանակահատվածը, երբ հայերի սակավաթիվ խմբեր եկան ու հաստատվեցին Բրազիլիայում: Այն կարելի է անվանել նաեւ ծանոթության փուլ, քանի որ նշյալ շրջանում հայերն առաջին անգամ ոտք դրեցին այս երկիր եւ ծանոթացան առկա իրողությունների հետ:

Կարծում ենք՝ երկրորդ փուլ կարելի է համարել ԺԹ. դարավերջից մինչեւ 1920-ական թթ. ընկած ժամանակահատվածը: Այս շրջանում հայերի հոծ խմբեր տեղափոխվեցին եւ բնակություն հաստատեցին Բրազիլիայում: Ի տարբերություն նախորդ փուլի, երբ հայերի արտագաղթը դեպի Բրազիլիա տեղի էր ունեցել կամավոր, երկրորդ փուլում նրանք

¹⁰ ՏՃՆ Լ. ԵՐԱԶԱՐՅԱՆ, Մ. ՆԱԼԲԱՆԳՅԱՆ-ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 68. «Հայկական սփյուռք» տարեգիրք, «Բրազիլիայի հայ համայնք», էջ 233:

հիմնականում հարկադրաբար էին գնացել նման քայլի: Այս շրջանում Բրազիլիա տեղափոխված հայերի հիմնական մասը լքել էր սեփական բնօրրանը օսմանյան Թուրքիայում իրականացված Հայոց ցեղասպանության, ինչպես նաև մինչ այդ տեղի ունեցած շարունակական կոտորածների ու հալածանքների արդյունքում: Դա էր պատճառը, որ այս փուլում Բրազիլիա տեղափոխված հայերն սկսեցին առավել լրջորեն մտածել այս երկրում հիմնավորվելու մասին:

Երրորդ փուլը ներառում է 1940–1960 թթ. ընկած ժամանակահատվածը: Այս շրջանում Բրազիլիա հասած հայերի խմբերը ոչ միայն օսմանյան Թուրքիայի նախկին տարածքներից էին, այլ նաև աշխարհի տարբեր հայաշատ վայրերից: Սա պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ այդ ժամանակաշրջանում Բրազիլիայում արդեն գոյություն ուներ ձեւավորված հայկական համայնք՝ իր համապատասխան կառույցներով ու ենթակառույցներով, եւ այս երկիր տեղափոխվող հայերն արդեն ունեին առավել հստակ պատկերացումներ իրենց ապագայի վերաբերյալ: Նրանք գիտեին, որ որոշ հարցերում կարող են ապավինել իրենց հայրենակիցներին եւ առավել դյուրին հարմարվել նոր միջավայրին:

Նշյալ փուլերին հաջորդած շրջանում՝ 1960-ական թվականներից մինչև մեր օրերը, շատ քիչ թվով հայեր են մուտք գործել Բրազիլիա:

Ըստ Բրազիլիայի Դաշնությունում ՀՀ դեսպանության տվյալների՝ 2015 թ. դրությամբ Բրազիլիայում բնակվում էր շուրջ 100 հազար հայ: Այս փաստն արձանագրվել է նաև 2015 թ. հունիսի 2-ին ԲԴՀ Ազգային կոնգրեսի Դաշնային Սենատի՝ Հայոց ցեղասպանությունը ճանաչող բանաձեւում¹¹: Սակայն միեւնույն ժամանակ Սփյուռքի գործերի գլխավոր հանձնակատարի գրասենյակի կայքում Բրազիլիայում բնակվող հայերի թիվը նշված է 50 հազար¹², իսկ «Հայկական սփյուռք» տարեգրքում՝ 40 հազար¹³: Եզնիկ քհն. Վարդանյանի «Հայերը Բրազիլիայում» գրքում նշված է, որ 1948 թ. տվյալներով՝ Բրազիլիայում ապրում էր 20 հազար հայ¹⁴: Կառլեն Դալլաքյանը, իր աշխատության մեջ ներկայացնելով Հայկական սփյուռքի ժողովրդագրական պատկերը, նշում է, որ ամբողջ Հարավային Ամերիկայում բնակվում է 100–125 հազար հայ, իսկ

¹¹ Տե՛ս <https://brazil.mfa.am/hy/community-overview>, 21.09.2020:

¹² Տե՛ս <http://diaspora.gov.am/hy/pages/5/brazil>, 23.09.2020:

¹³ Տե՛ս «Հայկական սփյուռք» տարեգիրք, «Բրազիլիայի հայ համայնք», էջ 233:

¹⁴ Տե՛ս Լ. Եզնիկ, Մ. Նալբանդյան, Մ. Նալբանդյան, նշ. աշխ., էջ 69:

Բրազիլիայում՝ 20 հազար¹⁵։ Վարդան Մատթեոսյանը նշում է մոտավորապես 18–20 հազար¹⁶։ Լ. Եղիազարյանը եւ Մ. Նալբանդյան-Մարգարյանը, իրենց հոգվածում ներկայացնելով Բրազիլիայում տեղի ունեցած ժողովրդագրական աճը վերջին տասնամյակների ընթացքում, 2007 թ. դրությամբ իրական են համարում 35–40 հազարը¹⁷։ Թ. Նաչարյանն իր հոգվածում նշում է, որ 2002 թ. Բրազիլիայում ապրում էր 43 հազար հայ¹⁸։ «Հայ սփյուռք» հանրագիտարանում գրված է, որ 2003 թ. տվյալներով՝ Բրազիլիայում բնակվում էր 25–30 հազար հայ¹⁹։ Միեւնույն ժամանակ առանձին դեպքերում, հաճախ նաեւ բրազիլացիների կողմից նշվում է 35–40 հազար, նույնիսկ՝ 60–80 հազար²⁰։ Այլ թվերի մասին եւս տեղեկություններ կան։

Ի մի բերելով նշված թվերը՝ դժվար է հասկանալ, թե իրականում որքան հայ է այժմ բնակվում Բրազիլիայում։ Մի կողմից փորձում ենք հավատալ Բրազիլիայի Հանրապետությունում ՀՀ դեսպանատան հաղորդած պաշտոնական տվյալներին, մյուս կողմից տեսնում ենք, որ դրանք խիստ հակասում են «Հայկական սփյուռք» տարեգրքում եւ Սփյուռքի գործերի գլխավոր հանձնակատարի կայքում տեղ գտած տեղեկություններին։ Եզնիկ քհն. Վարդանյանի գրքում նշված թվերը նույնպես հակասում են ՀՀ դեսպանատան հաղորդած տվյալներին։ Չնայած այն հանգամանքին, որ Եզնիկ քհն. Վարդանյանի աշխատության հրատարակումից հետո անցել է շուրջ 70 տարի, այնուամենայնիվ, կարծում ենք, որ այս ժամանակահատվածում հնարավոր չէր ունենալ Բրազիլիայում ապրող հայության հնգակի աճ։ Պետք է նշել, որ 1948 թ. համայնքը նոր էր ձևավորվել, եւ տեղի հայությունն ապրում էր առավել հավաքական։ Այս հանգամանքը թույլ էր տալիս առավել հեշտ ու ճշգրիտ հաշվարկել հայերի իրական թվաքանակը, քան մեր օրերում, երբ նրանք ցրված են այդ մեծ երկրում, իսկ մի մասն էլ առհասարակ հեռացած է հայկական միջավայրից։ Սկսած 1960-ական թվականներից բրազիլահայ համայնքը էականորեն

¹⁵ Տե՛ս Կ. ԴԱԼԼԱՔՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 280։

¹⁶ Տե՛ս Վ. ՄԱՏԹԵՈՍԵԱՆ, Հարաւային կողմն աշխարհի. Հայերը Լատին Ամերիկայի մէջ սկիզբէն մինչեւ 1950, Անթիլիաս, 2005, էջ 329։

¹⁷ Տե՛ս Լ. ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ, Մ. ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆ-ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 69։

¹⁸ Տե՛ս T. NAJARIAN, Armenian in Brazil, <https://tamarnajarian.wordpress.com/2012/05/25/armenians-in-brazil/>։

¹⁹ Տե՛ս «Հայ սփյուռք» հանրագիտարան, Երեւան, 2003, էջ 113։

²⁰ Տե՛ս Լ. ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ, Մ. ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆ-ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 69։

չի համալրվել: Անշուշտ, հայերն ունեցել են որոշակի աճ, սակայն չենք կարծում, որ դրա արդյունքում հայության թվաքանակը կարող էր հնգապատկվել: Նշյալ ժամանակահատվածում հայության հնգակի աճի վերաբերյալ տվյալները մերժում են նաեւ Վ. Մատթեոսյանն ու Կ. Դալլաքյանը: Կարծում ենք՝ իրականությունն առավել մոտ են «Հայկական սփյուռք» տարեգրքում, Սփյուռքի գործերի գլխավոր հանձնակատարի կաջքում, Լ. Եղիազարյանի եւ Մ. Նալբանդյան-Մարգարյանի, Թ. Նաչարյանի հոգովածներում, «Հայ սփյուռք» հանրագիտարանում նշված տվյալները: Ըստ այդմ՝ կարելի է եզրակացնել, որ մեր օրերում Բրազիլիայում բնակվող հայերի թիվը մի քանի տասնյակ հազար է եւ չի գերազանցում 50 հազարը:

Բրազիլահայերի հիմնական մասը կենտրոնացած է Սան Պաուլո նահանգում, մասնավորապես՝ այդ նահանգի նույնանուն մայրաքաղաքում: Սան Պաուլո նահանգի Օզասկո, Պրեզիդենտե, Ալտինո եւ այլ քաղաքներում եւս ապրում են հազարավոր հայեր: Ռիո դե Ժանեյրոյում, տարբեր տվյալներով, բնակվում է 400—2000 հայ, մայրաքաղաք Բրազիլիայում՝ շուրջ 300²¹: Հայերի մնացյալ մասը ցրված է երկրի տարբեր նահանգներում (Պարանա, Սեարա, Բահիա, Մատու Գրոսու, Մինաս Ժերաիս, Սանտա Կատարինա եւ այլն):

Համայնքի կազմավորումն ու համայնքային կառույցների ձեւավորումը: Բրազիլիա ժամանած հայերի մեծ մասը, սկզբնական շրջանում անծանոթ լինելով երկրին ու նրա բարքերին, չտիրապետելով պորտուգալերենին, զբաղվում էր մանրավաճառությամբ՝ շրջելով մեկ բնակավայրից մյուսը: Նախնական այդ փուլին, սակայն, հաջորդեց կայունացման ժամանակաշրջանը: Մի քանի տասնամյակի ընթացքում հայերին հաջողվեց հաստատուն դիրքեր զբաղեցնել Բրազիլիայի հասարակական կյանքում: Նյութապես ապահովված ու երկրին հարմարված հայերն աստիճանաբար սկսեցին ընդգրկվել արտադրության եւ արդյունաբերության, ինչպես նաեւ առևտրի ու սպասարկման ոլորտներում: Նրանք բացեցին սեփական ձեռնարկություններ եւ խանութներ: 1890-ականների վերջերին Բրազիլիա ժամանած Գասպարյան ընտանիքը մեծ ավանդ ունեցավ

²¹ Տե՛ս Լ. Եղիազարյան, Մ. Նալբանդյան-Մարգարյան, նշ. աշխ., էջ 69. «Հայ սփյուռք» հանրագիտարան, էջ 113. T. NAJARIAN, Armenian in Brazil, <https://tamarnajarian.wordpress.com/2012/05/25/armenians-in-brazil/>, 18.09.2020. «Հայկական սփյուռք» տարեգիրք, «Բրազիլիայի հայ համայնք», էջ 233:

հայկական համայնքի ձեւավորման գործում²²։ Այս ընտանիքը Սան Պաուլո բերեց հետագայում երկրի առեւտրի եւ արտագրութեան ոլորտներում մեծ ազդեցություն ձեռք բերած Նազարյաններին եւ Ջեֆերյաններին։

Բրազիլահայ համայնքի կազմավորումը, սակայն, որպէս այդպիսին, տեղի ունեցավ 1920-ական թթ., երբ Սիրիայից, Լիբանանից, Եգիպտոսից, Թուրքիայից եւ Արեւելքի այլ երկրներից ժամանեցին ու բրազիլական հողում արմատներ գցեցին փախստական հայերի մեծաթիվ խմբեր²³։ Դա 1915 թ. Հայոց ցեղասպանություն վերապրողների աշխարհասփոման երկրորդ ալիքն էր, երբ ազգային աղետին հաջորդած տարիներին Բեյրութի, Կահիրեի, Երուսաղեմի, Հալեպի ու Դամասկոսի որբանոցներում, հիվանդանոցներում եւ կացարաններում ապաստան գտած հայերն սկսեցին տեղաշարժվել Ատլանտյան օվկիանոսից այն կողմ։

Եզնիկ քհն. Վարդանյանի կարծիքով՝ Բրազիլիայի հայ գաղութի պատմությունն սկսվել է 1923 թ., քանի որ իրական գաղթը տեղի է ունեցել այս շրջանում²⁴։ Գ. Մխիթարյանի համոզմամբ՝ բրազիլահայերի ազգային կյանքի կազմակերպումը ու զարգացումն սկզբնավորվել են 1924 թ. Գաղութային հիմնադիր հանձնաժողովի ձեւավորմամբ ու հոգեւոր հովվապետության հաստատմամբ²⁵։ Եթե այս ամենին հավելենք, որ համայնքային հիմնական կառույցներն ու կազմակերպությունները ձեւավորվել են նույն շրջանում, ապա կարող ենք հստակ արձանագրել՝ բրազիլահայ գաղթօջախը կազմավորվել է 1920-ական թվականներին։ Հայերի նյութական բարեկեցությունը նպաստել է համայնքային կյանքի կազմակերպմանը։

Բրազիլիայում հիմնված հայկական առաջին կազմակերպությունը «Հայ կարմիր խաչն» էր, որն իր գործունեությունն սկսել է 1915 թ. եւ ավարտել 1917-ին։ Այնուհետեւ 1917 թ. նոյեմբերի 8-ին սկսել է գործել «Հայ բարեգործական միությունը», որի նպատակն էր հայերին աջակցելը, տեղական բնույթի ծրագրեր իրականացնելը²⁶։ Սա առավել մեծ եւ գործուն կառույց էր, որի նախաձեռնությամբ բրազիլահայ համայնքը բազմաթիվ ծրագրեր իրականացրեց։ «Հայ բարեգործական միությունը»

²² Տէս Ե. ՎԱՐԳԱՆԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 40-47։

²³ Տէս Լ. ԵՂԱՋԱՐՅԱՆ, Մ. ՆԱԼԲԱՆԳՅԱՆ-ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 66։

²⁴ Տէս Ե. ՎԱՐԳԱՆԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 25։

²⁵ Տէս Գ. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ, Պրազիլահայ գաղութը (սկիզբէն մինչեւ մեր օրերը), Փարիզ, 1938, էջ 26։

²⁶ Տէս Ե. ՎԱՐԳԱՆԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 291։

«Հայկական բարեգործական ընդհանուր միության» (ՀԲԸՄ) մասնաճյուղը չէր: Այն կազմալուծվել է 1921 թ.: Վերոնշյալ կազմակերպություններն ստեղծվել էին Սան Պաուլոյում, որտեղ կենտրոնացած էր Բրազիլիայում ապրող հայության ճնշող մեծամասնությունը²⁷:

Բրազիլահայ գաղութի հասարակական կազմակերպությունների գերակշիռ մասը, սակայն, սկսել է գործել 1920–1930-ական թթ.²⁸: Մինչև Երկրորդ աշխարհամարտն ստեղծվել են համայնքի եկեղեցական ու կրթական հիմնական հաստատությունները, մշակութային ու երիտասարդական կազմակերպությունները, քաղաքական կուսակցությունների մասնաճյուղերը:

1927 թ. հիմնվել է «Հայ գաղութային միությունը», որը համայնքային կյանքը կազմակերպող մարմին էր: Գաղութային միության հետ միաժամանակ ձևավորվել է «Երիտասարդաց երկսեռ միությունը»: Միությունների հիմնական նպատակն ազգային արժեքների պահպանումն էր: Նրանք միտված էին ուծացման դեմ պայքարելուն եւ հայրենասիրություն սերմանելուն²⁹: 1920-ական թվականներին իրենց գործունեությունն են սկսել նաեւ «Հայ երիտասարդաց միությունը», «Հայ մարմնակրթական միությունը», «Յառաջդիմասէր հայուհեաց» միությունը:

1933 թ. հիմնվել է «Կրթասիրաց միությունը»³⁰, 1934-ին՝ Հայ Կարմիր խաչի մասնաճյուղը, նույն թվականին՝ «Զափահաս որբերու միութեան» մասնաճյուղը³¹: 1938 թ. սկսել է գործել «Օրիորդաց միությունը»³², 1940-ին՝ «Արմենիա» երիտասարդաց միությունը³³: 1944 թ. օգոստոսին Սան Պաուլոյում ստեղծվել է «Հայ մշակութային միությունը»: Վերջինս տարբեր կուսակցությունների անդամ եւ անկուսակցական երիտասարդների մի ստվար խումբ էր³⁴, որը հարում էր համայնավարներին եւ նպատակ ուներ հարաբերություններ զարգացնել Խորհրդային Հայաստանի հետ: 1928 թ. հիմնվել են նաեւ «Մարաշի»³⁵, ապա «Զեյթունի» եւ «Հաճընի»

²⁷ Տե՛ս անդ, էջ 51:

²⁸ Տե՛ս անդ, էջ 66–68:

²⁹ Տե՛ս Գ. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 29:

³⁰ Տե՛ս անդ, էջ 40–42:

³¹ Տե՛ս անդ, էջ 45. Վ. ՄԱՏԹԵՈՍԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 258:

³² Տե՛ս Ե. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 256:

³³ Տե՛ս անդ, էջ 261. «Հայ սփյուռք» հանրագիտարան, էջ 115. <https://brazil.mfa.am/hy/community-overview>:

³⁴ Տե՛ս Ե. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 472:

³⁵ Տե՛ս անդ, էջ 173:

հայրենակցական միությունները: Ավելի ուշ ստեղծվել են եւս մի քանի հայրենակցական միություններ՝ «Սիս» (1933 թ.), «Այնթափ» (1936 թ.) եւ այլն³⁶: 1945 թ. իր գործունեությունն է սկսել «Պատերազմի հայ աղէտեալներու օժանդակ յանձնախումբը»³⁷: Հետագա տարիներին ստեղծվել են կուսակցական, բարեգործական, մշակութային, մարզական-երիտասարդական, հայրենակցական եւ մի շարք այլ կազմակերպություններ:

Հայ քաղաքական կուսակցությունները եւս նշանակալի դերակատարում ունեն բրազիլահայ համայնքի կազմավորման, զարգացման եւ ազգային ավանդույթների պահպանման գործում:

ՀՅԴ տեղական կազմակերպությունը հիմնվել է Սան Պաուլոյում 1928 թ.³⁸: Սկզբնական շրջանում այն հիմնականում բաղկացած էր «Հայ գաղութային միության» եւ «Հայ երիտասարդաց երկսեռ միության» նախկին անդամներից: Ներկայումս ՀՅԴ-ն համարվում է Բրազիլիայի ամենագործուն ու մեծաթիվ համայնքային կառույցներից մեկը եւ գործում է «Արմենիա մշակութային ընկերակցություն» անվան տակ: Այն ունի երկու հիմնական կառույց՝ «Դրո» հանձնախումբ (կոմիտե, ենթարկվում է Բուենոս Այրեսում գործող Հարավային Ամերիկայի ՀՅԴ-ի կենտրոնական հանձնախմբին) եւ 1940-ից գործող Հայկական ակումբը»: Վերջինս համայնքային կարեւոր կազմակերպություն է եւ տնօրինում է ընդարձակ տարածք՝ իր շինություններով (հանդիսասրահ (500 մարդու համար), փոքր սրահ, ամենօրյա գործող ճաշարան, գրադարան, փակ մարզադահլիճ, մարզադաշտ, լողավազան եւ այլն): Ակումբը կազմակերպում է հայոց լեզվի դասընթացներ, թողարկում է պարբերական տեղեկագիր: Ունի 40 անդամից կազմված վարչական մարմին: ՀՅԴ-ի տեղական կազմակերպության կողմից է համակարգվում «Հայ դատի հանձնախումբը», որը ստեղծվել է 2003 թ.: Վերջինիս նախաձեռնությամբ են ստեղծվել «Հայաստան» մշակութային ընկերությունը (հրատարակում է «Լրատու» պարբերականը), «Հայկական երգչախումբը»: 2005 թ. հիմնադրվել է ՀՅԴ-ի «Համազգային» կրթական եւ մշակութային միության Բրազիլիայի մասնաճյուղը:

³⁶ Տէս Վ. ՄԱՏԹԵՈՍԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 258:

³⁷ Տէս անդ:

³⁸ Տէս Գ. ՄԵԻԹԱՐԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 33—42. «Հայ սփյուռք» հանրագիտարան, էջ 116. Լ. ԵՂԻԱՋԱՐՅԱՆ, Մ. ՆԱԻԲԱՆԳՅԱՆ-ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 72. <https://brazil.mfa.am/hy/community-overview>, 24.09.2020:

Սոցիալ-դեմոկրատական հնչակյան կուսակցության (ՄԴՀԿ) առաջին մասնաճյուղը Բրազիլիայում (Սան Պաուլո) հիմնվել է 1928 թ.: ՄԴՀԿ-ն նույնպես նշանակալի դերակատարում է ունեցել բրազիլահայ համայնքի կազմավորման եւ ազգային ավանդույթների պահպանման գործում: ՄԴՀԿ-ն Բրազիլիայում առավել հայտնի է «Արարատ» մշակութային միություն անվամբ: Ռամկավար ազատական կուսակցությունը (ՌԱԿ) հիմնականում համախմբված է Հայկական բարեգործական ընդհանուր միության շուրջ³⁹: Բրազիլիայում գործում է «Թեքեյան» մշակութային միության մասնաճյուղը:

Բրազիլիայում գործող համայնքային առավել կենսունակ կառույցներից է ՀԲԸՄ-ի Սան Պաուլոյի մասնաճյուղը, որը ձևավորվել է 1932 թ.: Մինչեւ 2005 թ. միությանը կից գործել է «Պարեն եւ Ռեժինա Բազարյան» դպրոցը, որն ուներ մոտ 100 աշակերտ⁴⁰: ՀԲԸՄ-ի մասնաճյուղի հովանու ներքո են «Էրեբունի» երգչախումբը, «Ծիածան» պարբերականը (հայերեն, պորտուգալերեն): Միությունը համագործակցում է Հայաստանի հետ:

Բրազիլահայ համայնքը ղեկավարվում է իր կանոնադրությամբ, որը վավերացրել է այդ երկրի կառավարությունը: Կանոնադրության համաձայն՝ ընտրվում է բրազիլահայության 40 հոգուց բաղկացած Ազգային ներկայացուցչական մարմին, որն իր հերթին ընտրում է Կենտրոնական վարչական խորհուրդ: Այն կազմված է համայնքային միությունները ներկայացնող անդամներից եւ բրազիլահայության ազգային կյանքը կազմակերպող գլխավոր մարմինն է (բաղկացած 9–11 անդամից)⁴¹: Ժողովները նախագահում է թեմակալ առաջնորդը⁴²: Նշյալ կառույցների հովանավորությամբ են գործում եկեղեցական, կուսակցական, հայրենակցական, բարեգործական, մշակութային, կրթական, մարզական կազմակերպությունները: Երկար տարիներ կառույցի ատենապետն էր Վարուժան Բուրմայանը: Նա միաժամանակ հայկական ծագում ունեցող համալսարանականներին համախմբող «Բրազիլիա–Հայաստան» ընկերության, 1988 թ. երկրաշարժից տուժածների օգնության բրազիլական

³⁹ Տե՛ս անդ:

⁴⁰ Տե՛ս անդ:

⁴¹ Տե՛ս Ե. ՎԱՐԳԱՆԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 329–332:

⁴² Տե՛ս անդ, էջ 353. նաեւ՝ <http://diaspora.gov.am/hy/pages/5/brazil>, 24.09.2020. «Հայ սփյուռք» հանրագիտարան, էջ 114. <https://brazil.mfa.am/hy/community-overview>, 24.09.2020:

հանձնաժողովի, «Հայաստանի վերակառուցման հանձնաժողովի» նախագահն էր:

Հոգեւոր կառույցները: Սփյուռքի հայկական համայնքներում Հայոց Եկեղեցու դերը մշտապես եղել է մնում է նշանակալի, այս իմաստով բացառություն չէ նաեւ բրազիլահայ համայնքը:

Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին 1920-ական թվականներին Բրազիլիայում արդեն ուներ իր ներկայացուցիչը: Այս համայնքի առաջին հայ հոգեւորականը Գաբրիել ավ. քհն. Սամուելյանն էր, որը Մերձավոր Արեւելքից գաղթած հայության հետ 1923 թ. հաստատվել էր Բրազիլիայում: Նոր վերաբնակեցվածները, գաղութային կյանքը կազմակերպելու եւ վարչություն ստեղծելու նպատակով, 1924 թ. ձեւավորում են հանձնաժողով ու հաստատում հոգեւոր հովվապետություն⁴³: Այնուհետեւ նրանք դիմում են ամերիկահայոց թեմի առաջնորդին (Նյու Յորք)՝ իրենց վարչությունը վավերացնելու եւ Բրազիլիայի հայ համայնքի եկեղեցական ու ազգային կյանքն իր հովանու տակ առնելու խնդրանքով: 1933 թ. այս համայնքն ընդգրկվում է Հարավային Ամերիկայի հայրապետական պատվիրակության կազմում (կենտրոնը՝ Բուենոս Այրես): Այս վիճակը շարունակվում է մինչեւ 1983 թ., երբ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Ա. Պալճյանի (1955–1994 թթ.) կոնդակով Հարավային Ամերիկայի հայրապետական պատվիրակությունը բաժանվում է երեք առանձին (Արգենտինայի, Ուրուգվայի, Բրազիլիայի) թեմերի⁴⁴:

Կարող ենք արձանագրել, որ Վազգեն Ա. Պալճյանի կոնդակը Բրազիլիայում Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու առանձին թեմի կազմավորման հիմքն է: Այսպիսով՝ հայրապետական կոնդակով 1983 թ. կազմավորվում է Բրազիլիայի թեմը, որի առաջնորդանիստն է դառնում Սան Պաուլոյի Ս. Գեւորգ եկեղեցին:

Բրազիլիայում հայկական առաջին եկեղեցին Ս. Հովհաննես Մկրտիչն է, որը կառուցվել է 1935 թ. Օզասկոյում (ներկայումս եկեղեցու սպասավորությունը կատարում են Սան Պաուլոյի Ս. Գեւորգ եկեղեցու քահանաները)⁴⁵: Բրազիլիայի թեմի առաջնորդանիստ Ս. Գեւորգ եկեղեցին

⁴³ Տէս Գ. ՄԵԻԹԱՐԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 26:

⁴⁴ Տէս Լ. ԵՂԵԱՋԱՐՅԱՆ, Մ. ՆԱԼԲԱՆԳՅԱՆ-ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 71. «Հայ սփյուռք» հանրագիտարան, էջ 114:

⁴⁵ Տէս անդ:

կառուցվել է 1938 թ.⁴⁶։ Այն վերակառուցվել է 1948 թ.⁴⁷։ Բրազիլիայի հայոց թեմին կից գործում է բրազիլահայությունյան ազգային ներկայացուցչական մարմինը՝ Եկեղեցական խորհուրդը, որի ենթակայության ներքո են գործում համայնքային կառույցների եւ կազմակերպությունների մեծ մասը։ Նշենք նաեւ, որ Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսությունը Բրազիլիայում թեմ չունի⁴⁸։

1934 թ. ստեղծվել է «Բրազիլիայի հայ կաթողիկոսների միությունը»։ 1935 թ. Սան Պաուլոյում հիմնադրվել է մինչ օրս գործում է Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին, որը միավորում է բրազիլահայ կաթողիկ համայնքը⁴⁹, հրատարակում է «Մեհենջեր» պարբերականը (պորտուգալերեն)։

Բրազիլիայում գործում է նաեւ Հայ ավետարանչական (բողոքական) եկեղեցին (Սան Պաուլո), որն սկսել է գործել 1931 թ.⁵⁰։ Վերջինիս հոգեւոր իշխանության սահմաններում, բայց ինքնուրույնաբար, գործում է նաեւ «Ավետարանական եղբայրներ» միությունն իր եկեղեցիով⁵¹։ Գաղութի կյանքում ավետարանչական հայերը եւս ունեն զգալի դերակատարում (շուրջ 400 ընտանիք)։ Նրանք հաճախ կազմակերպում են հասարակական եւ բարեգործական միջոցառումներ, հրատարակում են պարբերականներ (հայերեն, պորտուգալերեն)։

Դպրոցը։ Բրազիլիայում, կրթության մասին օրենքի համաձայն, ազգային փոքրամասնությունների դպրոցներում, տվյալ ժողովրդի պատմությունից եւ մայրենի լեզվից զատ, դասավանդվում են նաեւ երկրի պետական ուսումնական ծրագրերով նախատեսված առարկաներ, ինչը բնորոշ է Սփյուռքում գործող հայկական դպրոցներին։ Համայնքի ձեւավորումից ի վեր Բրազիլիայում գործել են հայկական մեկօրյա դպրոցներ։ Հայտնի են «Կիլիկիա», «Նուբարյան», «Սահակ—Մեսրոպյան» վարժարանները։ Այնուհետեւ հիմնվել են ամենօրյա վարժարաններ (1928 թ., 1983 թ.)։ 1928 թ. մարտի 12-ին Գաղութային միության հովանու ներքո իր գործունեությունն է սկսել Սան Պաուլոյի առաջին նախակրթարանը։ Կրթական գործընթացը կազմակերպել են «Յառաջդիմասէր հայուհեաց

⁴⁶ Տէս Ե. ՎԱՐԳԱՆԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 321։

⁴⁷ Տէս «Հայ սփյուռք» հանրագիտարան, էջ 114։

⁴⁸ Տէս Լ. ԵԳԻԱՋԱՐՅԱՆ, Մ. ՆԱԼԲԱՆԳՅԱՆ-ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 71։

⁴⁹ Տէս <https://brazil.mfa.am/hy/community-overview>։

⁵⁰ Տէս Ե. ՎԱՐԳԱՆԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 477—481։

⁵¹ Տէս Լ. ԵԳԻԱՋԱՐՅԱՆ, Մ. ՆԱԼԲԱՆԳՅԱՆ-ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 7. «Հայ սփյուռք» հանրագիտարան, էջ 114—115. <https://brazil.mfa.am/hy/community-overview>, 25.09.2020։

միութեան» ներկայացուցիչները⁵²։ Նույն թվականի ապրիլի 16-ին բացվել է Մարաշի եւ շրջակայից հայրենակցական միության «Եղիշէ Դուրեան» նախակրթարանը։ 1931 թ. նշյալ նախակրթարանները միավորվել են եւ շարունակել գործել համայնքի հանգանակությամբ՝ անվանակոչվելով «Դուրեան» ազգային վարժարան՝ ի հիշատակ Երուսաղեմի հայոց պատերիարք Եղիշէ արք. Դուրյանի⁵³։ 1938-ից այս հաստատությունը գործել է Ս. Գեւորգ եկեղեցուն կից եւ թեմին պատկանող միակ հայկական ամենօրյա դպրոցն է⁵⁴։ Դպրոցն ունի մանկապարտեզ, նախակրթարան եւ երկրորդական (միջնակարգ) բաժին, մոտ 120 աշակերտ։ Հիշատակության է արժանի նաեւ մինչեւ 2005 թ. (կամ 2006 թ. սկիզբը) գործող «Փառեն եւ Ռեզինա Պազարյան վարժարանը»⁵⁵, որը նույնպես եղել է ամենօրյա։ Այն հիմնադրվել է 1983 թ. Սան Պաուլոյում՝ ՀԲԸՄ-ի հովանավորությամբ։ Վարժարանն ունեցել է մանկապարտեզ, նախակրթարան եւ երկրորդական բաժին, շուրջ 100 աշակերտ։ Մինչ վերջերս գործում էր նաեւ երկու փոքր դպրոց (մոտ 100 աշակերտ) Սան Պաուլոյի մերձակա Պրեզիդենտե Ալտինո եւ Ֆեյրա դե Սանտանա քաղաքներում։ Կիրակնօրյա դպրոցներ ունի նաեւ հայ ավետարանչական համայնքը։ Նշյալ դպրոցներից բացի՝ Բրազիլիայում տարբեր ժամանակներում գործել են նաեւ այլ դպրոցներ («Խրիմեան» (1931–1953 թթ.)՝ Պրեզիդենտե Ալտինո, «Ավետարանական համայնք» (1931–1953 թթ.)՝ Սան Պաուլո, «Նուպարեան» (1933–1937 թթ.)՝ Սանտա Աննա, «Կաթողիկէ համայնք» (1934–1935 թթ.)՝ Սան Պաուլո, «Կիլիկիա» դպրոց (1935–1936 թթ.)՝ Սան Պաուլո եւ այլն)⁵⁶։

1962 թվականից Սան Պաուլոյի համալսարանում հիմնադրվել եւ գործում է հայագիտության ամբիոն⁵⁷։ Ամբիոնի բացումից ի վեր Բրազիլիայում առաջացել է որոշակի հետաքրքրություն հայագիտության նկատմամբ։ Սան Պաուլոյի համալսարանի Հայկական ուսումնասիրությունների ամբիոնի շնորհիվ ամեն տարի տասնյակ ուսանողներ (հիմնականում օտարազգի) մասնակցում են հայոց լեզվի եւ գրականության դասընթացներին։ Պրոֆեսոր Եսայի Դուռզյանը, որը հիմնադրել ու ղեկավարել է

⁵² Տէս Վ. ՄԱՏԹԵՈՍԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 258–259. Ե. ՎԱՐԳԱՆԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 296–297։

⁵³ Տէս Գ. ՄԵՒԹԱՐԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 33–38։

⁵⁴ Կ. ԴԱԼԼԱՔՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 280։

⁵⁵ Տէս <https://brazil.mfa.am/hy/community-overview>։

⁵⁶ Տէս Վ. ՄԱՏԹԵՈՍԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 259։

⁵⁷ Տէս անդ, էջ 330. Կ. ԴԱԼԼԱՔՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 280. <https://brazil.mfa.am/hy/community-overview>։

(մինչև 1988 թ.) նշյալ ամբիոնը, հայտնի է հայոց լեզվին եւ գրականությանը նվիրված իր մի շարք աշխատություններով: Նրա ջանքերով 6 հատորով պորտուգալերեն լույս են տեսել Հայոց ցեղասպանության մասին նյութեր եւ ուսումնասիրություններ: Ամբիոնը միակն է հարավամերիկյան տարածաշրջանում⁵⁸: Այն իրականացնում է գիտահետազոտական աշխատանքներ հայոց լեզվի եւ գրականության, մշակույթի եւ պատմության տարբեր հարցերի վերաբերյալ, հրատարակում հեղինակային ուսումնասիրություններ, ձեռնարկներ ու հոդվածներ: Ամբիոնի դասախոսները մասնակցում են Հայաստանում կազմակերպվող հայագիտական միջազգային համաժողովներին ու գիտաժողովներին:

Այսպիսով՝ բրազիլահայ համայնքը ոչ միայն մեծապես կարեւորել է հայկական դպրոցների հիմնադրումը, ինչը հայկական ինքնության պահպանման գրավականներից էր, այլ նաեւ զարկ է տվել հայագիտության զարգացմանն ու տարածմանը:

Մամուլը: Բրազիլահայ համայնքի պատմության ընթացքում հրատարակվել են շուրջ 15 անուն հայերեն պարբերականներ, որոնք, սակայն, կարճատեւ կյանք են ունեցել: Հայերեն առաջին տպագիր պարբերականը ամսաթերթ «Եռանդն» էր, որը լույս է ընծայվել 1928–1931 թթ: Այնուհետեւ Սան Պաուլոյում 1933–1937 թթ. հրատարակվել է Հնչակյան ուսանողական միության «Կայծ» ազգային, գրական, գեղարվեստական պաշտոնաթերթը: Հետագա տարիներին հրատարակվել են «O Dominante» (1934–1935 թթ.), «Վերելք» (1946–1947 թթ.), «Ararat» (1946–1949 թթ.), «Հայաստան» (1965–1967 թթ.), «Հայաստանի ձայն» (1947–1950 թթ.), «Brazil–Armenia» (1947–1959), «Սիփան» (1983–1987 թթ.), «Նոր Անի», «Տրիբունա Արմենիա» (պորտուգալերեն) պարբերականները: Մինչ վերջերս լույս էին տեսնում «Իրիս» («Ծիածան»), «Մասիս», «Լրատու» (հայերեն, պորտուգալերեն) պարբերականները⁵⁹: 1995-ից սկսել է վերահրատարակվել բրազիլահայ թեմի «Սիփան» երկամսյա պաշտոնաթերթը (հայերեն, պորտուգալերեն): 1942 թ. թողարկվել է հայկական առաջին ռադիոժամը՝ «Հայկական ժամը», որը մեծ ժողովրդականություն է վայելել: 2005-ից ՀՅԴ-ի ջանքերով Սան Պաուլոյի Տրիանոն ռադիոկայանն սկսել է եթեր արձակել «Armenia viva» («Ապրող Հայաստան»)

⁵⁸ Տե՛ս Լ. ԵՂԻԱՋԱՐՅԱՆ, Մ. ՆԱԼԲԱՆԳՅԱՆ-ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 72:

⁵⁹ Տե՛ս Վ. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 261–262. Ե. ՎԱՐԳԱՆԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 531–540. «Հայ սիյուռք» հանրագիտարան, էջ 117:

կիրականօրյա հաղորդումը⁶⁰։ Բացի այդ՝ ստեղծվել է «Արմենիա» էլեկտրոնային կայքը, որը ներկայացնում է հարուստ տեղեկատվություն։

Բրազիլահայ նշանավոր գործիչները։ Բրազիլիայում չկա մասնագիտական գործունեության որեւէ բնագավառ, որտեղ հայերն իրենց ակներեւ նպաստը բերած չլինեն։ Այս երկրում հայերը հիմնականում ճանաչված են որպես կոշիկի արտադրության եւ դրա վաճառքի ոլորտում մասնագիտացած ազգային փոքրամասնություն։

Եւրոպայում ուսանած եւ 1880-ականներին Բրազիլիա տեղափոխված անվանի ճարտարագետ Միհրան Լատիֆը⁶¹ անջնջելի հետք է թողել այս երկրի պետական ու տնտեսական կյանքում։

Մարտիրոս Աղամյանը քաղաքական ասպարեզ մուտք գործած առաջին հայ գործիչն էր, որ կարողացավ հաջողություն ունենալ Բրազիլիայում։ Նա 1931 թ. ընտրվել է Գրիստալինոյի (Կոյազ նահանգ) քաղաքապետ եւ մինչեւ 1933 թ. զբաղեցրել այդ պաշտոնը⁶²։ Չնայած այս հանգամանքին՝ բրազիլահայերը մուտք են գործել քաղաքական ասպարեզ հիմնականում 1960-ական թվականներից։ Հայ նշանավոր քաղաքական գործիչներ էին՝ 1960-ական թթ. Բրազիլիայի Դաշնային խորհրդարանի պատգամավոր Ուբիրախարա Քեոթենեճյանը, խորհրդարանի նախկին անդամ Ֆերնանդո Գասպարյանը, Մատու Գրոսսու նահանգի նահանգապետ Պեդրո Պետրոսյանը, Օզասկոյի առաջին քաղաքապետ, նույն քաղաքի կառավարության բնապահպանության քարտուղար Հրանտ Սանազարը, Սան Պաուլո նահանգի խորհրդարանի պատգամավոր Կառլոս Կոլակյանը, ԲԴՀ-ի բյուջեի ու պլանավորման նախկին նախարար (1996–1998 թթ.), Դաշնային խորհրդարանի անդամ, ականավոր տնտեսագետ Անտոնիո Կանգիլը։ Բացի այդ՝ Բրազիլիայի դիվանագիտական համակարգում եւ նրա արտասահմանյան ներկայացուցչություններում ծառայում են հայազգի դիվանագետներ, արտակարգ եւ լիազոր դեսպաններ⁶³։

Բրազիլաբնակ նշանավոր հայեր են Սան Պաուլոյի տեխնոլոգիական ուսումնասիրությունների կենտրոնի տնօրեն, անվանի գիտնական Վահան Հակոբյանը, Բրազիլիայի քաղաքացիական եւ ռազմական նավահանգիստների նախկին տնօրեն, ռազմածովային ուժերի ծովակալ

⁶⁰ Տէս Լ. ԵՂԻԱՋԱՐՅԱՆ, Մ. ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆ-ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 72։

⁶¹ Տէս Գ. ՄԵԹԱՐԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 15։

⁶² Տէս Վ. ՄԱՏԹՆՈՍԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 252։

⁶³ Տէս <https://brazil.mfa.am/hy/community-overview>, 25.09.2020։

Զավեն Պողոսյանը, երկրի Բժշկական ակադեմիայի իսկական անդամ
 Լեւան Պողոսյանը, միջազգային համբավ ունեցող մանկաբույժ Անդրա-
 նիկ Մանիսաջյանը, բանկային խոշոր գործիչներ Վարուժան Բուրմայա-
 նը, Անդրանիկ եւ Անդրե Կիսաջիկյանները, անվանի կինոտեսաբան, Սան
 Պաուլոյի միջազգային կինոփառատոնի հիմնադիր Լեոն Կակոֆը, բրա-
 զիլական կինոյի եւ հեռուստատեսության աստղեր Արաքսի Բալաբանյա-
 նը, Ստեփան Ներսիսյանը, Դենիս Դերկյանը եւ ուրիշներ:

Վերջին տասնամյակների ընթացքում հայերն իրենց նկատելի
 ավանդն են ունեցել Բրազիլիայի զարգացման գործընթացում:

Արժանի հեղինակություն վաստակելով տեղական իշխանություննե-
 րի շրջանում՝ հայ համայնքին հաջողվել է «Արմենիա» կոչել Սան Պաու-
 լոյի հրապարակներից մեկը, դրա տարածքում գտնվող մետրոյի կայա-
 րանը (1995 թ.), օդային մի խոշոր կամուրջ եւ «Արմենիա» հրապարակի
 տարածքում բարձրացնել Մեծ եղեռնի զոհերի հիշատակին նվիրված հու-
 շարձան⁶⁴: Ռիո դե Ժանեյրոյի փոխնախագահ Ստեփան Ներսիսյանի նա-
 խաձեռնությամբ այս քաղաքում ապրիլի 24-ը հռչակվել է որպես «Նդեո-
 նի հիշատակին հայ ժողովրդին հարգանքի տուրֆի եւ զորակցության օր»⁶⁵:
 Համայնքն իր մասնակցությունն է բերել համազգային ձեռնարկներին,
 աջակցել գաղթականներին ու որբերին, նպաստել 1946–1948 թթ. հայ-
 րենադարձությանը, 1988 թ. Սպիտակի երկրաշարժից հետո զգալի օգ-
 նություն տրամադրել աղետի գոտուն⁶⁶: Բրազիլահայ համայնքը կազմա-
 կերպել եւ իրականացրել է կարեւորագույն միջոցառումների մի ամբողջ
 շարք՝ նվիրված Հայոց ցեղասպանությանը⁶⁷:

Հայաստանի անկախացումից հետո՝ հետխորհրդային շրջանում,
 ստեղծված իրադրությունը նոր բովանդակություն հաղորդեց հայապահ-
 պան-հայրենասիրական գործունեությանը: Հայ-բրազիլական դիվանա-
 գիտական հարաբերությունների հաստատումը (1992)⁶⁸ նպաստեց Մայր
 հայրենիքի հետ կապերի ամրապնդմանն ու փոխգործակցությանը:

⁶⁴ Տե՛ս Կ. ԴԱԼԱՔՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 281:

⁶⁵ Տե՛ս «Հայկական սփյուռք» տարեգիրք, «Բրազիլիայի հայ համայնք», էջ 234:

⁶⁶ Տե՛ս «Հայ սփյուռք» հանրագիտարան, էջ 117:

⁶⁷ Տե՛ս «Հայկական սփյուռք» տարեգիրք, «Բրազիլիայի հայ համայնքում տեղի ունեցած
 հիշարժան միջոցառումները», Երեւան, 2013, էջ 202. Լ. ԵՂԻԱՋԱՐՅԱՆ, Մ. ՆԱԼԲԱՆԻՅԱՆ-
 ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 74:

⁶⁸ Տե՛ս <https://brazil.mfa.am/hy/bilateral-br/>, 22.09.2020. Վ. ՄԱՏԹՈՍԵԱՆ, նշ. աշխ.,
 էջ 330:

Համայնքի առջև ծառացած խնդիրները: Բրազիլիայի հայ համայնքն այժմ կանգնած է այն նույն մարտահրավերների առջև, որոնք առհասարակ բնորոշ են Հայկական սփյուռքին: Անհրաժեշտ մակարդակի վրա չէ հայոց լեզվի ուսուցումը: Ավարտող աշակերտների փոքր մասն է միայն կարողանում իր միտքը բացատրել հայերենով: Նույնիսկ տարեցների շրջանում թույլ է հայերենի իմացությունը. նրանց մեծ մասը թրքախոս կամ արաբախոս է: Ամենասուրը թերեւս խառնամուսնությունների հարցն է: Ըստ Եկեղեցու հաշվառումների՝ խառն ամուսնությունները կազմում են մինչեւ 95 եւ ավելի տոկոս⁶⁹: Չնայած հայապահպանության ուղղությամբ տեղական Եկեղեցու եւ համայնքային կազմակերպությունների ճիգերին՝ հայկականությունը (լեզուն, ազգային սովորույթները, պատմության իմացությունը եւ այլն) հատկապես երիտասարդության շրջանում նկատելի նահանջ է ապրում:

Այսպիսով՝ կարող ենք արձանագրել, որ հայերը, տարբեր պատճառներով ու տարբեր ժամանակներում հաստատվելով Բրազիլիայում, աստիճանաբար կարողացել են ստեղծել բավականին կենսունակ համայնք: Բրազիլահայերն օրինապաշտ, նվիրյալ քաղաքացիներ են, սակայն միեւնույն ժամանակ ձգտում են հնարավորին չափ պահպանել իրենց ազգային ինքնությունը, հավատն ու սովորույթները: Բրազիլահայ համայնքը բավականին միասնական ու կազմակերպված է. նրա տարբեր շրջանակները մշտապես համագործակցում են: Համայնքն իր ենթակայության տակ գործող կառույցներով փորձում է ամեն կերպ նպաստել ազգային նկարագրի եւ ինքնության պահպանմանը:

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена армянской общине Бразилии. В ней подробно рассказывается о переселении армян в Бразилию и предпринимается попытка выяснить количество армян, проживающих в этой стране. Описывается процесс формирования армянской общины и общинных организаций в Бразилии. В статье также говорится о значительной роли Армянской Церкви в жизни диаспоры. Обсуждаются все те проблемы, которые существуют в армянской

⁶⁹ Տե՛ս <https://brazil.mfa.am/hy/community-overview/>, 23.09.2020:

общине. В конце статьи рассказывается об основных видах деятельности армян Бразилии и отмечается все достижения и успехи общины за время своего существования.

SUMMARY

The article is dedicated to the Armenian community of Brazil. It begins with a detailed account of the resettlement of the Armenians in Brazil. An attempt is made to find out the number of Armenians living in this country. The process of formation of the Armenian community and community organizations in Brazil are described. The article also talks about the significant role of the Armenian Church in the life of the Diaspora. All the problems existing in the Armenian community of Brazil are discussed. At the end of the article, it mentions the main activities of the Armenians in Brazil and notes all the achievements and success that the Armenian Diaspora has managed to achieve during its existence.

